

Blingbling

Portret van een goudsmid, waarschijnlijk
Bartholomeus Jansz van Assendelft.
Schilderij van Werner van den Valckert, 1617.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

in de Republiek

Sieraden onderzoeken met boedellijsten en schilderijen

Wie goed kijkt naar portretten uit de Gouden Eeuw ziet daarop verrassend veel kostbare juwelen: gouden en zilveren hangers, broches en gespen, armbanden en oorbellen – de meeste versierd met edelstenen. Met deze les kunt u de leerlingen vanuit hun eigen belevingswereld terugvoeren naar de Gouden Eeuw. U kunt hen laten kennismaken met de wijze waarop mannen en vrouwen uit verschillende sociale groepen sieraden gebruikten om zich te onderscheiden of juist hun groepsidentiteit te benadrukken, of als appeltje voor de dorst.

De Lage Landen en dan vooral de steden Antwerpen en Amsterdam behoorden in de vroegmoderne tijd tot de belangrijkste Europese centra voor de productie en distributie van juwelen. Kooplieden voerden er grote hoeveelheden diamanten, parels, robijnen en smaragden uit Azië aan. Diamantsnijders en parelgaters bewerkten deze edelstenen, waarna ze geëxporteerd werden of door lokale goudsmeden in armbanden, ringen, hangers, oorbellen en tal van andere kleinoden werden verwerkt.¹ De juwelen vonden vervolgens hun weg naar klanten in de Lage Landen, Italië, Duitsland, Frankrijk, Engeland en het Oostzeegebied. In de zestiende eeuw was het juweliersbedrijf volledig geconcentreerd in Antwerpen, maar nadat die stad in 1585 in Spaanse handen was gevallen werd een groot deel van de handel en productie naar Amsterdam verplaatst. De Hollandse stad die tot op dat moment geen enkele rol in de juwelenhandel gespeeld had, groeide binnen enkele decennia uit tot een vooraanstaande producent van sieraden en een van de voornaamste centra voor de in- en verkoop van edelstenen in Europa.

Adellijke afnemers

De adel was een heel belangrijke afnemer van juwelen. Vorsten en andere edellieden gebruikten sieraden, meer nog dan schilderijen, tapijten en beeldhouwkunst om hun macht, rijkdom en prestige te tonen. Vooral bij bijzondere gelegenheden als dopen, huwelijken en ontmoetingen met hooggeplaatste personen werd veel werk gemaakt van de juwelendracht. Het was bovendien goed gebruik sieraden te schenken om zo de

vriendschappelijke relaties met familieleden, hovelingen en andere edellieden te bestendigen. Ook werden juwelen bij wijze van bruidsschat geschonken. Vrouwen waren immers de belangrijkste dragers. De aanschaf van sieraden en edelstenen was des te aantrekkelijker omdat ze een solide onderpand voor krediet vormden. Edelen aarzelden dan ook niet om hun juwelen te belenen wanneer geldnood dreigde.

Zelfs al kochten edellieden de kostbaarste juwelen in vroegmodern Europa, verkopen aan kooplieden en burgers waren nog belangrijker voor de bloei van het juweliersbedrijf in de Lage Landen. In de zestiende en zeventiende eeuw nam de vraag naar juwelen van stedelijke middengroepen in de Nederlanden sterk toe. Toenemende welstand stimuleerde de verkoop van sieraden en edelstenen aan lagere edelen, ambtenaren, kooplieden en welgestelde ambachtslieden. De kostbaarheden maakten deel uit van hun bruidsschatten, ze werden geschonken bij dopen en huwelijken, ze dienden als onderpand voor leningen en werden soms zelfs gebruikt om handelstransacties af te wikkelen. Sieraden waren ook geliefde prijzen bij stedelijke loterijen en schutterscompetities. Zo waren er uiteindelijk ook steeds meer kleine luiden met sieraden in hun bezit.

De internationale belangstelling voor juwelen uit de Lage Landen werd gewekt door het nieuwe ontwerp van de sieraden. Geïnspireerd door voorbeelden uit andere kunstambachten ontwikkelden goudsmeden uit de Nederlanden (en uit Zuid-Duitsland) een nieuwe vormtaal, waarin mythologische en wereldlijke voorstellingen domineerden. De juwelen ►

Oscar Gelderblom is hoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Nathalie Lagoutte is docent geschiedenis en maatschappijleer aan het Erasmiaans Gymnasium in Rotterdam.

► Een parelgater of peerlegater boorde gaten in parels, om ze geschikt te maken voor gebruik in sieraden.

► De afbeeldingen zijn te vinden op www.rijksmuseum.nl. Zoek op 'Oscar Gelderblom' en vindt zijn verzameling *Blingbling in de Republiek*. Hier zijn afbeeldingen van sieraden en schilderijen uit de collectie van het Rijksmuseum bij elkaar gezet.

BRON 1: SIERADEN IN DOESBURG EN MAASSLUIS

De historica Hester Dibbets vergaakte in *Vertrouwd Beest* (1998) de nagelaten goederen van inwoners van het dorp Maassluis en het garrizomestige Doesburg.¹ De boedelinventarissen die zij hiervoor gebruikte tonen verschillen en overeenkomsten in juwelenbeest in de periode 1650-1800. Voor haar analyse onderscheidde Dibbets drie bevolkingsgroepen:

- Handwerkers, vlooiers, dienstboden, soldaten, dagloners en nalaters met een vermogen onder de 2.000 gulden van wie het beest niet bekend is (nietvermogens).
- Winkeliers en ambachtslieden en nalaters met een vermogen tussen de 2.000 en 5.000 gulden van wie het beest niet bekend is (middel, middelgroep).
- Patriciats en gezeten burgerij en nalaters met een vermogen boven de 5.000 gulden van wie het beest niet bekend is (bovenlaag, notabelen en ondernemers).

Tabel 1. Aantal sieraden vermeld in inventarissen van drie bevolkingsgroepen in Doesburg, 1650-1800

DOESBURG	1650-1699	1700-1749	1750-1799
Minvermogens	1 (1)	1 (1)	14 (11)
Middelgroep	25 (22)	3 (4)	25 (34)
Bovenlaag	22 (3)	7 (4)	32 (14)
Totaal aantal sieraden	48 (30)	11 (9)	71 (61)
Gemiddeld aantal sieraden per beest	2,3	0,8	2,3

Bron: H. Dibbets, *Vertrouwd Beest* (1998), pp. 317, 327. Tussen haakjes het aantal beest waaraan kindergedachten vermeld staan - dit is het deel van de beest Dibbets de gegevens over sieraden aan overlede.

Tabel 2. Aantal juwelen vermeld in inventarissen van drie bevolkingsgroepen in Maassluis, 1650-1800

MAASSLUIS	1650-1699	1700-1749	1750-1799
Minvermogens	73 (29)	312 (28)	312 (28)
Middelgroep	61 (38)	28 (10)	311 (39)
Bovenlaag	36 (21)	97 (16)	298 (41)
Totaal aantal juwelen	97 (90)	358 (54)	421 (108)

Bron: H. Dibbets, *Vertrouwd Beest* (1998), pp. 317, 327. Tussen haakjes het aantal beest waaraan kindergedachten vermeld staan - dit is het deel van de beest Dibbets de gegevens over sieraden aan overlede. (1) aantal beest in de periode 1650-1699; notenvermeld in middelgroep.

werden bovendien gekenmerkt door een uitbundig gebruik van edelstenen. De Noord-Europese stijl verspreidde zich snel doordat kunstenaars als Hans Collaert, Albrecht Dürer, Erasmus Hornick en Hans Holbein de Jonge hun mede op de beeldhouw- en schilderkunst gebaseerde ontwerpen vastlegden in gedrukte voorbeeldboeken die door goudsmeden in heel Europa gebruikt werden.

Schilderijen

Leerlingen kunnen schilderijen gebruiken om te onderzoeken welke sieraden gedragen werden in de Republiek en waarom. Daarbij is het wel zaak om goed na te denken over het oorspronkelijke doel van deze schilderijen. Portretten van vorsten waren vaak bedoeld om te imponeren, om macht en welstand te tonen. De schilderijen van regenten en regent-

of mythologische voorstellingen? Maar ook kledij, handbewegingen en de compositie van een stuk konden gebruikt worden om boodschappen over te brengen. Voor afgebeelde sieraden was dat niet anders: een trouwring die de huwelijks staat weerspiegelt, ligt natuurlijk voor de hand, maar een trouwring aan een halsketting zou kunnen verwijzen naar een overleden echtgenoot.

Kunsthistorici verschillen van mening over de mate waarin symboliek gebruikt werd in schilderijen. De hierboven aangehaalde voorbeelden zijn tamelijk onomstreden maar we stopten in de *Blingbling Studio*² ook een schilderij, waarschijnlijk van Bartholomeus Jansz van Assendelft, waarvan kunsthistorici lang dachten dat de vooruitgestoken hand met diamanten ring een verwijzing naar huwelijks trouw was. Totdat een wetenschapper ontdekte dat het hier om een goudsmid ging die het portret liet maken om zijn benoeming als bestuurder van het goudsmedengilde luister bij te zetten. Een ander mooi voorbeeld is dat van de regenten van het Oude Mannenhuis van Haarlem, geschilderd door Frans Hals. Kunsthistorici dachten vroeger dat de schilder één van de regenten als een dronkaard had afgebeeld, totdat nader onderzoek uitwees dat de man leed aan een gezichtsverlamming.

'Leerlingen kunnen schilderijen gebruiken om te onderzoeken welke sieraden gedragen werden in de Republiek'

Boven: Bron 1. Twee boedelinventarissen. Hiernaast: Hanger in de vorm van een sfinx, anoniem, ca. 1600. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

tessen werden ook in openbare ruimten opgehangen en tonen de mannen en vrouwen dus in hun publieke gedaante met alle mogelijke symboliek die daarbij komt. Portretten van patriciërs en hun vrouwen werden veelal voor particulieren geschilderd waardoor slechts een beperkte groep personen ze zag. Veel elementen in schilderijen hadden bovendien een symbolische betekenis of konden die hebben. Wat te denken van doodshoofden, oesters

Boedelinventarissen

Behalve schilderijen zijn ook boedelinventarissen een belangrijke bron om meer te weten te komen over het bezit en de leefomstandigheden van mensen in de tijd van de Republiek. Zowel de boedelinventarissen als de schilderijen in de Rijksstudio *Blingbling in de Republiek* kunnen gebruikt worden om leerlingen te leren bronnen kritisch te analyseren. Het zijn vaak ongelooflijk gedetailleerde overzichten van alle goederen die kamer na kamer gevonden werden door de executeurs die het sterfhuis van een erflater administreerden. Vooral het onderzoek naar de materiële cultuur in de Republiek heeft hierdoor grote stappen voorwaarts gezet. Het werk van Hester Dibbits is een schoolvoorbeeld van de resultaten van dergelijk onderzoek.³ U kunt haar ruwe bronnenmateriaal en dat van anderen ook zelf raadplegen via de Boedelbank van het Meertens Instituut.⁴

Het boek *Vertrouwd bezit* dat Dibbits schreef, biedt handvatten om de waarde van boedelinventarissen als historische bron kritisch te

onderzoeken. In het eerste hoofdstuk worden verschillende mogelijke problemen besproken. Belangrijk is dat van lang niet iedereen boedels werden opgemaakt: als je geen bezit had werd er geen boedel opgemaakt en als je juist veel had, koos de familie er vaak voor om het opmaken in eigen beheer te doen. Die inventarissen vinden we dus niet terug in de archieven van notarissen en weeskamers – de meest gebruikte bron bij dit soort onderzoek. Een minstens zo groot probleem is het ontbreken van gegevens over de geldwaarde van goederen in de meeste inventarissen. Het zogenaamde ‘priseren’ (waarde inschatten) van een boedel werd alleen gedaan als deze verdeeld werd. Leerlingen zullen door het vergelijken van gegevens ontdekken dat het tellen van het aantal sieraden in een boedel eigenlijk niet genoeg is om een goed beeld te krijgen van het kostbare bezit, laat staan van het dragen van de sieraden. Als het leerlingen lukt om te ontdekken dat er achter deze bewaard gebleven gegevens dus nog een wereld schuilgaat, waarvoor je eigenlijk andere bronnen nodig hebt om deze te ontdekken, dan hebben ze de opdracht over de boedels goed gemaakt.

De les in het kort

De lesbrief *Blingbling in de Republiek* sluit nauw aan bij de eindtermen van het CE. Het lesplan bestaat uit drie samenhangende, maar ook los te gebruiken onderdelen, wat het mogelijk maakt de les toe te snijden op havo- of vwo-leerlingen. Het eerste onderdeel is een powerpointpresentatie om de leerlingen na te laten denken over het gebruik van sieraden vandaag de dag en in de Republiek. Ook biedt de presentatie een kort historisch overzicht over dit onderwerp. Het tweede onderdeel bestaat uit drie opdrachten. Deze horen bij elkaar, maar kunnen ook afzonderlijk gemaakt worden als dat beter past in het lesprogramma of beter aansluit bij het niveau en de interesse van de leerlingen. Het derde onderdeel is een korte Powerpointpresentatie waarin de belangrijkste kennis, inzichten en vaardigheden worden samengevat en in verband gebracht worden met het examenprogramma. ■

Het lesplan bij *Blingbling in de Republiek* is in zijn geheel te downloaden via www.vgnkleio.nl/kleio.

Een ontwerp voor een sieraad van Hans Collaert uit het midden van de zestiende eeuw. Afbeelding uit de collectie van het Victoria and Albert Museum, Londen.

► De volledige tekst van *Vertrouwd bezit* door Hester Dibbits is te lezen op <http://bit.ly/1irkFTg>
► <http://www.meertens.knaw.nl/boedelbank>.